



# CUMHURİYET TÜRKİYE'Sİ HALICILIĞI- I: 1923-1980 YILLARI ARASI

Bahadır ÖZTÜRK\*

## ÖZ

Anadolu halıcılığı, araştırmalar ışığında yaklaşık bin yılı aşkın bir süreden beri yapılan geleneksel bir tekstil üretimi olarak varlığını günümüze kadar sürdürmüştür. Halıcılığın Anadolu'daki bu serüveni üzerine birçok araştırma ve yayın bulunmaktadır. Bu araştırmalardan halı üretiminin siyasi, ekonomik, ticari, teknik ve sanatsal gelişmeler gibi birçok nedenden etkilenerek dönemsel ve yerel olarak değişimler geçirdiği görülmektedir.

18. yüzyılda Avrupa'da sanayi devrimi ile başlayan ekonomik gelişmeler sonrası Osmanlı'nın son zamanlarında Anadolu halıcılığında yaşananlar Cumhuriyet Türkiye'si halıcılığının temellerini oluşturmuş; Cumhuriyet ile birlikte alınan kararlar ise halıcılığın bu günkü halini almasındaki yol haritasını belirlemiştir. Ancak, Türkiye Cumhuriyeti tarihi içerisinde Dünyada ortaya çıkan birtakım savaşlar, krizler, ticari ve teknik gelişmeler ile Türkiye'nin kendi ekonomik gelişmeleri halı üretiminde yerel ve genel anlamda düşmeye, yükselmeye, iyi veya kötü yönde değişime ve dönüşüme neden olmuştur.

Çalışmada Cumhuriyet Türkiye'si halıcılığının 1923 ile 1980 yılları arasındaki gelişimi ele alınmaktadır. Bu kapsamda kaynak araştırması ile derlenen Dünya'da ve Türkiye'de yaşanan ekonomik ve siyasi durumlara bağlı olarak devletin aldığı kararlar, küresel halı ticaretine bağlı gelişmeler, yurt

\* Dr. Öğretim Üyesi - Dokuz Eylül Üniversitesi, Güzel Sanatlar Fakültesi, Geleneksel Türk Sanatları Bölümü, Halı Kilim ve Eski Kumaş Desenleri Anasanat Dalı  
e- posta: bahadir.ozturk@deu.edu.tr / ORCID: 0000-0001-8492-3459  
Makale Türü: Araştırma Makalesi / DOI: <https://doi.org/10.34242/akmbaris.2020.139>  
Makale Gönderim Tarihi: 29.10.2020 / Makale Kabul Tarihi: 30.11.2020

çapında ve yerel üretimlerde görülen gelişmeler ile el halısı üretiminden makine halısı üretimine geçiş süreci çalışmanın ana perspektifini oluşturmaktadır.

**Anahtar Kelimeler:** *Türkiye, Cumhuriyet Dönemi, El Halıcılığı, Makine Halıcılığı, Halı İhracatı.*

## ABSTRACT

### CARPET MANUFACTURE DURING THE REPUBLICAN ERA OF TURKEY: 1923-1980

According to research, Anatolian carpet weaving has continued its existence as a traditional textile production for over a thousand years. There are many researches and publications on the history of carpet weaving in Anatolia. These studies suggests that carpet production has been affected by many factors such as political, economic, commercial, technical and artistic developments, and it has undergone periodic and local changes.

The economical developments which started with the industrial revolution in Europe in the 18th Century laid the foundations of the carpet weaving during the Republican era. The decisions taken by Republicab governments also determined the road map for carpet weaving to take its current form in the country. However, succesive wars, economical crises, commercial and technological developments in The World and Turkey also effected carpet manufacturing. Becouse of these factors output of carpet manufacture tended to drop, rise, change in good or bad directions and caused a transformation in the history of the Republic of Turkey. The paper dicusses the development of carpet manufacture during the Republican era between 1923-1980 in Turkey. It analyses; Desicions taken by governments voncerning carpet manufacture, International developments related to global carpet trade, Developments in national and local carpet weaving and Transformation from hand weaving to machine weaving.

**Keywords:** *Turkey, Republic Period, Handwoven Carpet Manufacture, Machine Made Carpet Manufacture, Carpet Export.*

## GİRİŞ

Anadolu halıcılık tarihinin başlangıcı için birçok yayın 1071 tarihini milat olarak kabul eder. Bu tarih Malazgirt savaşının tarihi olmakla birlikte, Asya'dan koparak Anadolu'yu yurt olarak seçen göçebe Türkler için bu coğrafyanın kapılarının tamamen açıldığı da bir tarihtir. Bu tarihten itibaren her yüzyılda halıcılık Anadolu'ya Türklerle birlikte yavaş yavaş yayılmış, bir takım üretim merkezleri oluşmuş, halıcılık buralarda kendi yöresel karakterlerini geliştirmiş; yönetim, ticaret, savaşlar ve ekonomi gibi toplumsal ve siyasi etkilere maruz kalarak bazı değişimler ve gelişimler geçirerek günümüze kadar gelmiştir.

Osmanlı sonrası Türkiye'si için de yine bir milat tarihi vardır ki bu 29 Ekim 1923'tür. Bu tarihten itibaren yalnızca siyasi yönetim biçiminde değil, ekonomiden eğitime, sanattan, ulaşım ve üretime her alanda köklü değişiklikler olmuştur. Modern Türkiye tarihi içinde tabi ki her şey yeni değildir ve hemen değişmemiştir. Cumhuriyet Türkiye'sinin ilk yıllarında üretimin çoğu tarım ürünlerine ve kısıt üretime dayanmaktadır. Vatandaşlar da geçimlerini Cumhuriyet öncesinde nasıl sağlıyorlarsa Cumhuriyetle yine aynı faaliyetleri yaparak karşılamaya devam etmişlerdir. Tarım ve hayvancılıkla birlikte yapılan birçok geleneksel üretim gibi halıcılık da bunlardan birisidir. Cumhuriyet dönemi halıcılığını anlayıp anlatabilmek için Cumhuriyet öncesi durumu bilmekte fayda vardır.

Çağlar boyu göçebe Türklerin geleneksel üretimlerinden birisi olan halıcılık, Osmanlı'nın son dönemlerinde üretim olarak son derece yüksek bir ivme kazanmıştır. Bunun en önemli nedenlerinden başında Avrupa'da sanayi devrimi sonrası yaşanan refah yükselişi ve alt gelir gruplarında artan alım gücü gelmektedir. 18. yüzyılın ikinci yarısına kadar zenginler, din ve devlet üyelerinin alabileceği ürünler olan halılar bu tarihten sonra orta ve alt sınıf için de tüketim ürünlerine dönüşmeye başlamıştır.<sup>1</sup> Bu dönemde, Osmanlıdan kapitülasyonlar ile birtakım imtiyazlar elde eden batılılar, ülkenin yeraltı ve yer üstü kaynaklarının sömürülmesinin yanı sıra batı için her zaman bir arzu nesnesi olan halılar için de girişimlerde bulunmuşlardır.

Bazı uzmanlar, doğuda halıcılığın organize bir üretim ve ticaret şeklini almasında Osmanlı'nın katıldığı uluslararası fuarların da önemli bir etkisi olduğunu belirtmektedirler.<sup>2</sup> Osmanlı devleti bu fuarlara gelişmiş bir sanayisi olmadığı için daha çok halı gibi el sanatı ürünler, zenginliklerini gösteren sınırları dahilinde üretilen doğal kaynakları ve kültürel ürünleri ile katılmıştır. Batı, bu fuarları "genişletilmiş tek dünya"nın mikrokozmu olarak görmüş, bu fuarlarda sergilenen ürünler kısa sürede kitlesel erişimli bir değişime neden olmuştur.<sup>3</sup>

19. yüzyılın ortalarına kadar Anadolu'da halı üretimi evlerde kadın ve çocuklar tarafından yapılan bir üretim şeklinde yürütülmüştür. Bu tarihe kadar halı ticareti daha çok Osmanlı tüccarların denetiminde yapılmaktadır. Örneğin o yıllarda Batı Anadolu'da ticaret yapan Hacı Ali Efendi 3000'e yakın eve iş verip, 84.000 m<sup>2</sup> halı dokutmaktadır.<sup>4</sup> Batılıların, özellikle İngilizlerin halı üretimine girişi de 19. yüzyılın ikinci yarısına rastlamaktadır. İplik ve model vererek Uşak ve çevresinde halı dokutmaya işe başlayan İngiliz şirketleri, her geçen yıl piyasadaki hakimiyetlerini katlayarak arttırmışlardır. 1870'lerde Uşak, Anadolu'daki halı üretiminin üçte birini üretmektedir.<sup>5</sup> Bu şirketler kısa sürede halı ticaretini denetim altına almış ve Batı Anadolu'da üretilen halıların Avrupa'ya ihracatının neredeyse tamamını gerçekleştirmişlerdir.<sup>6</sup> Bu şirketler, yünlerin köylerden toplanması, iplik haline getirilmesi, boyanması, dokuma için köylere gönderilmesi, üretimin denetlenmesi ve üretilen halıların toplanması için çok iyi bir organizasyon kurmuşlardır. Batı Anadolu'da 1884 yılında 155.000 m<sup>2</sup> olan halı üretimi İngilizlerin organizasyonu ile dokuz yılda iki kattan fazla artarak 1893 yılında 367.876 m<sup>2</sup>'ye çıkmıştır.<sup>7</sup> 19. yüzyılın sonlarına kadar Batı Anadolu merkezli halı firmaları tarafından idare edilen halıcılığa, büyüyen pastadan pay almak için, bu tarihten sonra İstanbul merkezli yabancı kuruluşlar ile yerel üreticilerin de dahil olmaya başladığı görülmektedir. Urfa'da Almanlar, Harput'ta Amerikalılar atölyeler kurup işletmişlerdir. Halep'te de bir atölye bulunmaktadır. Bu dönemde Sivas'ta, Sivas Valisi Horasan ve İran tasarımları ile 300 tezgâhta, Anadolu'da üretilen halılardan farklı desenli ve daha ince kalitede halılar ürettirmiştir. Ermeni azınlıklar denetiminde gelişen üretim kısa sürede 2000 tezgâha ulaşmıştır. 1911 yılında Sivas'ta 10.000 halı dokuma tezgâhı bulunmaktadır. Bu yıllar içinde Sivas Valisi halıcılığı desteklemek amacı ile bölgede modern ve eski Anadolu halılarından oluşan 41 halı sergisi düzenlemiştir.<sup>8</sup>

1 Elvan Anmaç, *Osmanlı-İngiliz Ekonomik İlişkilerinin Batı Anadolu (Ege Bölgesi) Halıcılığına Etkisi ve 19. Yüzyıldan Başlayarak Bu Bölgede İngiliz Sermayesi ile Üretilen Halıların Kalite, Renk ve Desen Özellikleri*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İzmir 1992, s. 31.

2 Kazım Dirik, *Eski ve Yeni Türk Halıcılığı ve Cihan Halı Tipleri Panoraması*, İstanbul, 1938, s. 31.

3 Yeşim Duygu Ergüney, Nuran Kara Pilehvarian, "Ondokuzuncu Yüzyıl Dünya Fuarlarında Osmanlı Temsiliyeti", *Megaron*, 2015, Cilt:10, Sayı: 2, s. 239.

4 Elvan Anmaç, *a.g.e.*, s.31.

5 D. Quataert, *Manufacturing in the Ottoman Empire and Turkey, 1500-1950*, Albany, NY: State University of New York Press, 1994, s.109.

6 Elvan Anmaç, *a.g.e.* s. 31.

7 Elvan Anmaç, *a.g.e.* s. 34.

8 D. Quataert, *a.g.e.*, s. 109.

20. yüzyılın başlarında yerel ve diğer yabancı üreticilerin Batı Anadolu üreticilerini sıkıştırması sonrasında İngiliz şirketleri birleşerek 1908 yılında Şark Halı Kumpanyasını (O.C.M. Oriental Carpet Manufacture) kurması ile Batı Anadolu halı üretimi farklı bir boyuta geçmiştir. Şirket üretimin verimsiz olan kısımlarını yeniden organize etme yoluna gitmiş ve öncelikli olarak iplik ve boyama fabrikaları kurmuştur. Doğal boyar maddeler kadar olmasa da anilinden daha iyi olan alizarin boyanın bulunması da bu kuruluşun desteği ile gerçekleşmiştir.<sup>9</sup> Daha sonra üretimi daha denetlenebilir hale getirmek için belli merkezlerde atölyeler de kurmuşlardır. İlk başta İzmir, Burdur, Isparta, Urala, Haçın ve Kırkağaç kurulan atölyeler kısa sürede Anadolu'nun diğer bölgelerine doğru yayılmıştır. Atölyelerin kurulması için sermaye yükselten Şark Halı Kumpanyası, 1 milyon sterlinlik sermayesi ile Anadolu'nun en büyük ikinci şirketi konumuna yükselmiştir.<sup>10</sup> Kumpanya 1912'de yalnızca Konya vilayetinde 15-20.000 dokuyucu ve 4000 tezgâha da iş vermiştir. Şark Halı Kumpanyası, kısa sürede İstanbul merkezli halı üreticilerini bertaraf ederek pazarın tek hâkimi olmuş, bundan yalnızca Uşaklı halı tüccarlarının bir kısmı kurtulabilmiştir.<sup>11</sup> Şark Halı kumpanyası aynı tarihlerde Anadolu haricinde İran, Afganistan, Çin ve Hindistan'da da halı üretimi yaptırmaktadır.<sup>12</sup> Batılı şirketler tekelinde yürütülen halıcılığın büyük karı da yine bu şirketler eliyle yurtdışına çıkarılmaktadır.

Batılı şirketler kar oranlarını, verimliliği ve satışlarını arttırmak için üretimi organize etmenin yanında ipliklerde doğal boya yerine kimyasal boya, atkı ve çözüde yün yerine pamuk, yöresel/geleneksel desenler yerine Avrupa'da ve ülkede kurulan desen atölyelerinde tasarlanmış desenlerde halılar üretme yollarına gitmişler, tüm bunlar halı kalitesine, yöresel üretim geleneğine ve yöresel desen karakterine çok büyük darbe vurmuştur. Bu süreçte iplik yapımından boyama ve dokumaya bir hanede gerçekleşen üretim aşamalarının her biri birer sektöre dönüşmüş ve hanelerde yalnızca dokuma yapılır olmuştur. Bu durumda ücretler de 19. yüzyılın üçüncü çeyreğinde yükselen talep ve rekabetle beraber artan ve değişken, daha sonraki dönemde sabit ve durgun şekilde kalmıştır.<sup>13</sup> Bu şirketler ayrıca halıların son görünümüne etki edecek tıraşlama, sırt yakma (halının arkasından sarkan liflerin yakılması işlemi) ve kimyasal yıkama gibi yeni bitim işlemlerini de halıcılığa sokmuştur.<sup>14</sup> Desenlerindeki motifleri çeşitli Türk ve Doğu halılarından almışlar ama bunları Uşak'taki kaliteye uygulanabilir hale getirmiş, çok sayıda yeni renk eklemiş ve Avrupa'da zenginleşmekte olan orta sınıfın zevklerine daha uyumlu hale getirmişlerdir. Uşak'ın 16-18. yüzyıl klasik dönem halıları ince uzun halılardır ve belli bir ebat standardı yoktur. Bu firmalar halılara 8'x10'; 9'x 12'; 10'x14' gibi Avrupa standartları getirmiştir. Eski Uşak halılarında pek olmayan bejler, açık yeşiller, çeşitli kahverengi tonları, lila rengini bile eklemişler, İngilizlere has ticari usulleri yerlilere kabul ettirmeyi başarmışlardır. Örneğin her rengin, her siparişin bir envanter numarasının olması ve buna göre takip edilmesi, ebatlara titizlikle uyulması gibi.<sup>15</sup>

Önceleri halıcılıkta adı duyulmayan Isparta, Sivas, Kayseri gibi yerlerde sektörün oluşması ve gelişmesi yine bu şirketler aracılığı ve etkisi ile meydana gelmiştir. Halıcılıktaki bu yayılmanın sebebi devlet eliyle yapılan teşvikler olduğu gibi aynı zamanda Batılı şirketlerin eski dokuma merkezlerinde halı do-

9 Elvan Anmaç, *a.g.e.*, s. 39.

10 Elvan Anmaç, *a.g.e.*, s. 39.

11 D. Quataert, *a.g.e.*, s. 111

12 *İzmir Ticaret ve Sanayi Odası Mecmuası*, Yıl:3, Sayı:1, 1 Kasım 1928, s. 4.

13 D. Quataert, *a.g.e.*, s. 111.

14 Elvan Anmaç, *a.g.e.*, s. 35.

15 <http://www.levantineheritage.com/interview13b.html> (Sadık Uşaklıgil Mülakatı, Ocak 2016) (28.10.2020)

kuma ücretlerinin yükselmesini önlemek ve buralarda dokuma ücretlerini düşük tutarak karlılığı yükseltmek amacıyla yaptıkları girişimlerdir.<sup>16</sup>

Şark Halı Kumpanyası'nın kurulması ile tekelci bir yapının oluşacağı bunun iplik eğireninden dokuyucusuna, aracısından tüccarına halı ile uğraşan herkesi kötü etkileyeceği tüm mecralarda, Rumca gazetelerde bile üstüne basa basa dile getirilmiştir. Yapılan haberler içerisinde buna karşı koymak için birtakım fikirler de geliştirilmiştir. Bunlardan en önemlisi 100.000 lira sermaye ile yerel firmaların birleşerek bir "Milli Osmanlı Halı Şirketi" oluşturmasıdır.<sup>17</sup> Daha sonra yapılan bir haberde ise Kumpanyaya karşı olan tepkiden destek alarak birleşme için bazı firmalar toplantılar düzenlemeye başlamış, 31 Mart 1907'de "Uşak Osmanlı Halı Ticarethanesi"nin kurulduğu haberi yapılmıştır. Şirket 50.000 lira sermayeli ve Nisan sonunda çalışmaya başlayacaktır. Ancak büyük beklentiler, iyi niyetler gerçekleşmemiş, girişim başlamadan bitmiştir. Bu girişimin bertaraf edilmesinde Kumpanyanın baskı ve oyunlarının rol oynadığı söylenmektedir.<sup>18</sup>

Cumhuriyet öncesinde, Anadolu halıcılığı haricinde bir de Hereke ve civarında yapılan halıcılık vardır. Burada yapılan halıcılığı, başlangıcı ve gelişimi itibari ile diğer bölgelerden ayrı tutmak gerekir. Hereke halıcılığı tamamen Osmanlı'nın saray ve çevresinin ihtiyacı için başlatılmış, onun desteği ve denetimi ile gelişerek bir yere gelmiştir. Osmanlı burada üretilen halılarla fuarlara katılmış, ödüllere dönmüştür. Hereke halıcılığının Cumhuriyet öncesindeki üretim miktarı ve ihracat olarak ekonomiye katkısına dair net kayıtlar bulunmamakla birlikte Cumhuriyet sonrasında bu alt yapı üzerine gelişen halıcılığın ekonomi ve Türkiye halıcılığına katkısı yadsınamaz derecede olmuştur.

Osmanlı Devleti 1914 yılında Birinci Dünya Savaşı'na girmiştir. Osmanlı'nın savaşa girmesi ve 1918'de son bulması arasında ülkede çok büyük bir ekonomik sıkıntı baş göstermiş, halkın beslenmesi için gerekli ürünlerdeki fiyatlar 30 kattan fazla artmıştır.<sup>19</sup> Uluslararası savaşlar, ekonomik sıkıntılar ve yoksulluğa rağmen Şark Halı Kumpanyasının faaliyetlerine 1915'te de devam ettiği görülmektedir. İngiltere başta olmak üzere, Fransa, Avusturya, Amerika, Mısır, Almanya, İtalya ve Romanya gibi ülkelere 511.838 Osmanlı lirası değerinde ihracat yapılmıştır.

Şark Halı Kumpanyası tarafından hazırlanan rapora göre, 1910-1914 yılları arasında Anadolu'da halı tezgâhı ve işçi sayılarının dokuma bölgelerine göre dağılımı Tablo 1'de görülmektedir.

Bölgeler	Tezgâh sayısı	İşçi sayısı
Uşak-Kula çevresi	4.555	14.476
Isparta çevresi	3.710	10.781
Kayseri- Bünyan çevresi	6.470	18.800
Öteki bölgeler	4.510	16.025
<b>TOPLAM</b>	<b>19.145</b>	<b>60.082</b>

**Tablo 1:** 1910-1914 arası Anadolu'daki tezgâh ve işçi sayıları.<sup>20</sup>

16 Aytek Soner Alpan, *The Economic Impact of The 1923 Greco-Turkish Population Exchange Upon Turkey*, Ağustos 2008, Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ekonomi Bölümü, Yüksek Lisans Tezi., s. 94.

17 Sabri Yetkin, "II. Meşrutiyet Öncesi Egede Bir Şirket-i Milli Denemesi: Uşak Osmanlı Halı Ticarethanesi I" *Toplumsal Tarih Dergisi*, Yıl: 1996, Sayı: 26, s. 18.-19.

18 Sabri Yetkin, "II. Meşrutiyet Öncesi Egede Bir Şirket-i Milli Denemesi: Uşak Osmanlı Halı Ticarethanesi II" *Toplumsal Tarih Dergisi*, Yıl: 1996, Sayı: 27, s. 27.-31.

19 Alev Gözcü, "I. Dünya Savaşı ve Osmanlı Devleti'nin Gündelik Hayatından Kesitler", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, S: 32 Yıl: 2016-Bahar, s. 142.

20 Emre Dölen, *Tekstil Tarihi*, Marmara Üniversitesi Teknik Eğitim Fakültesi Yay. No:92/1, Matbaa Bölümü Yayın No:6, İstanbul, 1992, s. 350.

Osmanlı'nın sonunu getiren Birinci Dünya Savaşı yılları ve hemen ardından girişilen Kurtuluş Savaşı sırasında halı üretim ve tüketiminde durgunluk yaşanmıştır.<sup>21</sup> Bu yıllarda halı üretimi devam etmiş, ancak savaş nedeniyle çok düşük bir hacimle gerçekleşmiştir.

Kurtuluş savaşı sonrasında yapılan Lozan Barış Antlaşması (24 Temmuz 1923) ile özellikle Batı Anadolu'da Rum kökenli binlerce dokuyucu ve ticarete aracılık eden tüccarın mübadil olarak ülkeyi terk etmesi de ülke halıcılığını etkilemiştir.

### CUMHURİYET TÜRKİYE'Sİ HALICILIĞI (1923-1980)

Kurtuluş Savaşından hemen sonra daha Cumhuriyet ilan edilmeden önce Mustafa Kemal Atatürk önderliğinde kurulan hükümet, ülkenin içinde bulunduğu durumdan bir an önce kurtulabilmesi için bir takım girişimleri hemen başlatmış ve genel bir durum tespiti için 17 Şubat - 4 Mart 1923'te İzmir İktisat Kongresi toplanmıştır. Bu dönemde yarı sömürge durumundan kurtulmanın ve siyasi özgürlüğe erişmenin yolunun sanayileşmeden geçtiği kabul edilmiş ve bunun için milli sanayinin kurulup geliştirilmesi için kararlar alınmıştır.<sup>22</sup> Bu kongrede alınan kararlardan en önemlilerinden birisi de tam bağımsızlık kararı alınarak Misak-ı İktisadi'nin kabul edilmesidir. Bu karar, zamanla Osmanlı ekonomisinin boynunda pranga olan kapitülasyonlar ve imtiyazların kaldırılması için ulusal bir duruşun temsiliydi. Nitekim çok geçmeden 24 Temmuz 1923 Lozan Barış Antlaşması ile yabancı devletlerin ellerinde bulunan tüm kapitülasyonlar ve imtiyazlar kaldırılmıştır. 29 Ekim 1923'te Cumhuriyetin ilanından sonra ekonomik çalışmaların organizasyonuna geçilmiştir. 1925 yılında devlete geçen fabrikaları işletmek, devlet sermayesi ile sanayi yatırımları yapmak ve yatırımcıyı desteklemek amacıyla Sanayi ve Maadin Bankası kurulmuştur. Bankanın devraldığı işletmeler arasında Hereke İpeki ve Yünlü Fabrikası, iştirakleri arasında ise Kayseri Bünyan Halı İpliği T.A.Ş., Isparta İplik Fabrikası T.A.Ş. de bulunmaktadır.<sup>23</sup>

Bu sıralarda (1926 yılında) halıcılığa bakıldığında, Anadolu'da Uşak, Simav, Gördes, Demirci, Kula, Isparta, Eğridir, Burdur, Buldan, Sarayköy ve Uluborlu'da toplam 11.305 tezgâhta 30.940 kişi çalışmaktadır ve yıllık üretim 1.184.924 arşın kare civarındadır.<sup>24</sup>

1923-1928 yılları arasında Türkiye'nin halı ihracatı ise Tablo 2'de yer almaktadır. İhracatın en büyük dilimini en başta Amerika ve sonra İngiltere almaktadır, ardından Fransa, İtalya, Almanya, Belçika ve Mısır gelmektedir.<sup>25</sup> Birinci Dünya Savaşından sonra yabancı piyasalarda olan halı talebi, halı üreten ülkelerde hareketlenmeye neden olmuştur. Bu hareketlenme Türkiye'de de kendini göstermektedir. Özellikle Batı Anadolu ve Kayseri bölgelerinde talebe bağlı karlılığında arttığı gözlenmektedir. 1929 yılında Anadolu'da (İzmir, Uşak, Kula, Kayseri, Isparta, Balıkesir, İstanbul, Simav ve Eskişehir'de) toplam 18 adet halı ipliği üreten fabrika bulunmaktadır.<sup>26</sup>

21 Suat Tutum, "Halı İmalat ve İhracatı Bakımından Yürürlükteki Mevzuatın İncelenmesi", *Sümerbank, Halı Semineri Özel Sayısı*, 1965, s. 86.

22 Kâmil Oba, "Sümerbank'ın Kuruluşu ve 32 Yıllık Çalışmaları", *Sümerbank, Halı Semineri Özel Sayısı*, 1965, s. 168.

23 Kâmil Oba, *a.g.e.*, s.168.

24 Emre Dölen, *a.g.e.*, s. 350.

25 Reşat Bey (Hereke Fabrikası Müdürü), "Halıcılığımız", *1930 Sanayi Kongresi Raporlar Zabıtlar*, Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti Umum Merkezi, Cumhuriyet Matbaası, Ankara, 1930., s. 101.

26 Reşat Bey, *a.g.e.*, s.108.

Yıl	Üretim (Kilo)	Kilo başına değeri (Kuruş)	İhracat tutarı (Lira)
1923	981.208	338	3.318.779
1924	1.288.052	348	4.478.644
1925	1.297.076	434	5.637.047
1926	1.996.960	336	6.717.144
1927	1.367.452	477	6.521.530
1928	1.552.338	490	6.363.733

**Tablo 2:** 1923-1928 yılları arasında Türkiye'nin halı ihracatı.<sup>27</sup>

1926 yılı T.B.M.M. tutanaklarına göre Türkiye'nin ihracatına darbe vuracak bir gelişme Yunanistan'da yaşanmaktadır. Mübadeleden sonra 1922-1923 yılları arasında Batı Anadolu'dan Yunanistan'a göçen ve on binlerce olduğu söylenen, halı dokumayı bilen Rum, Türkiye'de iplik ve halı üreten Şark Halı Kumpanyası, (Yunan hükümeti ve Mülteci yerleştirme Komisyonu<sup>28</sup>) desteğinde halıcılık işine girişmiş ve üretim yapmaya da başlamışlardır.<sup>29</sup> Hatta Yunanlar, halıları Uşak, Gördes, Kula, Isparta olarak etiketleyerek özellikle Amerika ve Avrupa pazarında Türk halılarıyla rekabete girişmişler, bu rekabet her iki ülke içinde ticari ve siyasi alanda büyük tartışmalara neden olmuştur.<sup>30</sup> Yunanistan'da mübadele sonrası halıcılık (1923-1927) beş yıl içerisinde 4000 tezgâhtan 10.000 tezgaha kadar yükselmiş, üretim 60.000 m<sup>2</sup>'den 180.000 m<sup>2</sup>'ye çıkmıştır.<sup>31</sup> Henüz başlangıç aşamasında olan bu girişimin büyümemesi için Aksaray Vekili Besim Atalay tarafından, bir kanun teklifi sunulmuştur. Yunanistan bu sıralar ürettiği halı ipliğinin %80'ini Türkiye'den temin etmektedir, Kanun teklifine göre bir kanunla halı imali için gerekli her türlü halı ipliğinin ihracatına yasak getirilirse bu rekabet girişiminin başlamadan biteceği düşünülmüştür. Ancak, kanun teklifinin Türkiye'de halı ipliği üretimi yapan tüm üreticilere, yan dallarına zarar verebileceği, ticareti sekteye uğratacağı gerekçeleri ve yün ihracatına yasak getirilemeyip, Şark Halı Kumpanyasının Yunanistan'da iplik fabrikası kurabilme gücü nedeniyle geçici bir çözüm olduğuna karar verilmiş ve kanun teklifi iade edilmiştir.<sup>32</sup> Nitekim, Yunanistan'da başlayan bu girişimin Türk halılarına karşı rekabeti, ithalata dayalı hammadde ihtiyacı ve fiyat rekabeti nedeniyle pek uzun dayanamamış, 1929 buhranına kadar sürebilmiştir. Bununla birlikte Türk halıcılığı da bu rekabetten yara alarak çıkabilmiştir.<sup>33</sup> Bu arada başka bir kaynakta, Cumhuriyet öncesi Konya Sille'de 1000'e yakın tezgâh bulunduğu, savaş sonrası buradaki Rumların gönderilmesi ile halı tezgahı sayısının % 90 azaldığından ve halıcılığın öneminin zamanla kaybolduğundan bahsedilmektedir.<sup>34</sup>

1929 ekonomik krizi Amerika'da patlak verdikten sonra en önemli halı ithalatçısı olan Amerika, ithalata karşı koruma politikalarına girmiş, bu durum dünya genelinde ihracat yapan birçok sektörü vurdu-

27 Reşat Bey, *a.g.e.*, s.101.

28 Aytek Soner Alpan, *a.g.e.*, s. 104.

29 T.B.M.M. *Zabıt Ceridesi*, 38. İctima, 15.04.1340 (1926) Salı, Cilt II, s. 763-765

30 Aytek Soner Alpan, *a.g.e.*, s. 105

31 Aytek Soner Alpan, *a.g.e.*, s. 102.

32 T.B.M.M. *Zabıt Ceridesi*, 38. İctima, 15.04.1340 (1926) Salı, Cilt II, s. 763-765

33 Aytek Soner Alpan, *a.g.e.*, s. 107

34 H. Melek Hidayetoğlu, Meral Akan, "Konya'da Cumhuriyet Döneminde Dokuma Faaliyetleri" *Arış*, Sayı:5, Mart 2011, s. 56.

ğu gibi halıcılığında büyük darbe almasına neden olmuştur.<sup>35</sup> Kriz, Türkiye'de ihracatın azalmasına neden olurken, bütün yörelerde halıcılığı kayba uğratmış, bunun yanında hammadde, desen, renk ve boyama bakımından kalitenin bozulmasına neden olmuştur.<sup>36</sup> Özellikle ihracata çalışan Kayseri'de tezgahların çoğu boş kalmıştır.<sup>37</sup> Kriz nedeniyle dokuttuğu halıları ihraç edemeyen Şark Halı Kumpanyası, üretimini azaltmış ve uzun süren kriz yılları sonrasında 1934 yılında kapanmıştır.<sup>38</sup> Üretimdeki düşüş Tablo 3'den takip edilebilir.

Yıllar	Üretim (Kg)	Değer (Milyon TL)
1910	1.551.000	7.47
1911	1.413.000	6.43
1913	1.455.000	5.38
1914-1925	?	?
1926	1.012.000	4.6
1927	1.246.000	4.2
1928	1.105.000	4.1
1929	1.180.000	3.9
1930	818.000	3.8
1931	695.000	3

**Tablo 3:** 1910-1931 yılları arası Batı Anadolu'da halı üretimi.<sup>39</sup>

Cumhuriyetin ilk yıllarında bölgesel sanayiye geliştirmek ve ihracatı arttırmak için sanayi birlikleri kurulmaya başlanmıştır. 1927'de İzmir Sanayi Birliği içerisinde üç halı firmasının adı geçmektedir. Bunlar, Çolakzade, Yılcıncıade ve Şark Halı Kumpanyalarıdır.<sup>40</sup>

1930 Yılında Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti tarafından bir kongre düzenlenmiş, kongrede it-halata karşı alınabilecek tedbirler ve ihracat durumumuz üzerinde durulmuştur. Bu kongrede yapılan tespitler günümüz halıcılığına yön veren etkiler üretmiştir. Kongrede halıcılık için, içeride ve dışarıda halı üretiminin sanayileşmiş olmamasından dolayı, Türkiye'de de üretimin ev sanayi şeklinde yürüdüğü; ancak bu işin fakir, geri kalmış ülke üretimi olduğu, yevmiyeye dayalı yapıldığı, bu nedenle Hindistan, İran, Afganistan ve Çin gibi ülkelerde yaygın olduğu belirtilmiştir. Kula, Gördes, Kırşehir ve Demirci halıcılığının da yine buralarda başka üretimlerin gelişmemiş olması ve fakirlik nedeni ile yapıldığı söylenmiştir. Türkiye'de el halıcılığının diğer üretimlere yeğlenmemesi, yapılacaksa mutlaka tarım ve hayvancılıktan kalan zamanlarda ek gelir elde etmek amacıyla yapılması gerektiği ifade edilmiştir.<sup>41</sup>

Bu kongrede dile getirilen ve 1929'da halıcılıkla uğraşan 7 vilayetin Ticaret Odalarından alınan üretim miktarlarına dair bilgiler Tablo:4'de yer almaktadır. Bunların haricinde yaklaşık 4-5 milyon lira değerinde halının Anadolu'nun farklı yerlerinde üretildiği ifade edilmektedir.<sup>42</sup>

35 Aytek Soner Alpan, *a.g.e.*, s. 107

36 Emre Dölen, *a.g.e.*, s. 351.

37 Reşat Bey, *a.g.e.*, s. 104

38 <http://www.klasikhali.com/tarihce/> (28.10.2020)

39 Bülent Durgun, *Erken Cumhuriyet Dönemi İzmir Ekonomisi 1923-1938*, İzmir Büyükşehir Kütüphanesi Kent Kitaplığı 78, İzmir 2012, s. 304.

40 Bülent Durgun, *a.g.e.*, s. 42.

41 Reşat Bey, *a.g.e.*, s. 99.

42 Reşat Bey, *a.g.e.*, s. 99.



Dokuma Merkezi	Üretim Miktarı (Lira)
Kırşehir Vilayeti	220.000
Kayseri Vilayeti	300.000
Sivas Vilayeti	25.000
Niğde Vilayeti	437.000
Konya Vilayeti	36.000
Isparta Vilayeti	1.100.000
Kütahya Vilayeti	2.232.000
Kula Kazası	290.000
Gördes Kazası	900.000
Demirci Kazası	500.000
TOPLAM	6.276.000

**Tablo 4:** 1929 Yılı halı üretimi.<sup>43</sup>

Aynı kongrede, halıcılığın gelişmesi ve ihracat için, Batı Anadolu'da ihracata dayalı denetimli bir üretim organizasyonu olduğu, üretim ve işçilik maliyetlerinin de iyi hesaplanmasından dolayı yapılacak pek fazla şeyin kalmadığı söylenmiş; bununla birlikte Doğuda özellikle iç piyasada tüketilen halıların ihracatta da değerlendirilebilmesi için detaylı birtakım öneriler getirilmiştir. Bunlar kısaca halıların maliyetini ucuzlatmak, desenleri ve boyaları ıslah etmektir.<sup>44</sup>

Halıcılığın makine halıcılığı tarafına bakıldığında, Avrupalıların makine üretimi halıcılığına 18. yüzyılda geçtiği, bu tip üretimlerin daha çok Fransa ve Flandra'da (Flaman/Belçika) yapıldığı bilinmektedir. Almanya'da ise makine halıcılığı 1790 yılında başlamıştır. 1867 basımlı Alman Mayer Sözlüğü, makine üretimi halıcılığın el halısı üretimlerini tasfiye edeceğinden bahsetmiştir. Ancak, Türkiye'den yapılan önemli miktarlardaki halı ithalatı 1914 yılında Alman makine halısı üretiminin ağır darbe almasına neden olmuştur.<sup>45</sup>

1930'larda dünyada makine halıcılığının hala emekleme aşamasında olduğu görülmektedir. Çekoslovakya, Almanya ve Amerika'da havlı ve istenilen renkte makine ile Doğu halısı üretimine ilk adımlar atılmıştır. Bu adımlar sonucunda bu ülkelerde ithalata birtakım kısıtlamalar gelse de maliyetler henüz el halıları ile yarışacak seviyede olmadığı için ithalatı etkilememektedir. Ancak bu yıllarda, üretimin her alanında olduğu gibi, halıcılık alanında da sanayileşmenin önünde durulamayacağı ve el halıcılığını biteceği öngörülmektedir.<sup>46</sup>

1923 yılından 1930 yılına kadar devlet doğrudan sanayi yatırımına girmemiş, imkanlarını iş gücünün verimliliğini arttıran eğitim, uzmanlık ve sağlık şartlarının iyileştirilmesi için kullanmış ve özel teşebbüsün sermaye yatırımlarını destekleyici tedbirler almıştır. Ancak ekonomik, teknik sorunlar ve

43 Reşat Bey, *a.g.e.*, s. 99.

44 Reşat Bey, *a.g.e.*, s. 109.

45 Meliha Özgirgin, "Tekstil Semineri", 12-14 Temmuz 1971, Sümerbank Bilimsel ve Teknik Yayınları: 4/113, Ankara 1971, s.116.

46 Reşat Bey, *a.g.e.*, s. 105.

krizler nedeniyle özel teşebbüsün yeterli yatırımı gerçekleştirememesi nedeniyle sanayileşmenin gecikmesi, devletçilik ilkesi ve devlet eliyle sanayi yatırımları yapılmasını zorunlu kılmıştır. Bu gerekçelerle 11 Temmuz 1933 yılında Sümerbank kurulmuştur. Sanayi ve Maadin Bankası tarafından işletilen birçok işletme ile Isparta İplik Fabrikası ile Kayseri Bünyan İplik Fabrikası da Sümerbank'a devredilmiştir.<sup>47</sup>

1927 yılından itibaren 1947 yılına kadar Türkiye'nin halı ithalat ve ihracatının yıllar içinde değişen grafiklere sahip, ancak sürekli bir düşüş içerisinde olduğu gözlenmektedir. Halı üreten bir ülke olarak ithalatın olması Türkiye'nin İran, Kafkasya ve Orta Asyalı üretici ülkeler için transit bir ticaret merkezi olduğunu göstermektedir. İhracatın azalmasına ise Avrupa ve Amerika'da makine halıcılığının gelişmesi ve bu ülkelerin korumacı gümrük politikaları neden gösterilmektedir.<sup>48</sup> Bu yıllar arasında 1933'ten 1938 kadar üretimde yeniden bir ivmelenme göze çarpmaktadır. İkinci Dünya Savaşı ile üretimde yeniden bir duraklama görülmekle birlikte, 1946'dan itibaren halıcılık tekrar bir toparlanma sürecine girmiştir.<sup>49</sup> Bu dönemde Türkiye'de en çok üretilen halı tipleri Tablo 5'de görülmektedir.

Halı Tipi	10 cm Endeki düğüm sayısı	10 cm Boydaki düğüm sayısı	m <sup>2</sup> 'deki düğüm sayısı
Isparta cinsi	26	33	85.800
Bergama cinsi	23,5	30,5	71.675
Gördes	10,5	10,5	11.025
Gördes	12	14	16.800
Demirci, Nezaket, Zarif Ali	19	21	39.900
Uşak Birinci Yaprak	10,5	13	13.650
Uşak İkinci	13	15	19.500
Uşak Üçüncü	14	16,5	23.100
Uşak Kirman	25	27	67.500
Uşak umumi	23,5	29,5	69.325
Borlu	23,5	29,5	69.325
Hisar	17,5	20	35.000
Sivas	51,5	51,5	265.225
Selçuk	30,5	40	122.000
Turan	28	37,5	105.000
Kayseri Kaba Şehir Yün	23,5	28	65.800
Kayseri Nebati	28	33	92.400
Kayseri Mançister	37,5	33	123.750
Kayseri Ögül- Faloş	37,5	42	157.500
Kayseri Has İpek	47	51,5	242.050
Kayseri Has İpek	50,5	56,5	285.325
Kayseri Has İpek	50,5	103,5	520.150

**Tablo 5:** 1930'larda Türkiye'de en çok üretilen halı tipleri ve 10 cm'deki dokuma sıklıkları<sup>50</sup>

47 Kâmil Oba, *a.g.e.*, s.170-179.

48 Emre Dölen, *a.g.e.*, s. 351.

49 Suat Tutum, *a.g.e.*, s. 86.

50 Kazım Dirik, *Eski ve Yeni Türk Halıcılığı ve Cihan Halı Tipleri Panoraması*, İstanbul 1938, s. 47.

1930 yıllarında önemli halı dokuma merkezlerinden birisi Kayseri'dir. Kayseri'nin kayda değer eski halısı bulunmamakla birlikte, Kurtuluş savaşından sonra halıcılık her sene giderek artmıştır. Kendine özgü deseni bulunmayan Kayseri'de daha çok İran taklidi desenler yapılmış ve tutulan desenler üretilmiştir. O tarihlerde 7.500 adet tezgâh bulunan vilayette (Kayseri merkez, Yahyalı ve Bünyan) 15.000 kişinin halıcılıkla ilgilendiği belirtilmektedir. Neredeyse tamamı germe tipi tezgâhta üretilen halıların boyutları genellikle 1,25 x 1,85 m'dir, 1,50 x 1,85 m ve 2 x 3 m boyutta olanları da vardır.<sup>51</sup>

1940'larda ihracatta daha çok Isparta ve Kayseri tipi halılar tercih edilmektedir.<sup>52</sup> 1965'li yıllarda Türkiye'de 2.000.000 m<sup>2</sup>'ye yakın halı üretilmektedir, bu üretimin ancak 50.000 m<sup>2</sup>'si ihracata gitmektedir. Üretimin çoğu iç piyasaya yapılmaktadır. Geçen yıllar içinde iç piyasadaki talep öyle hızlı artmıştır ki işin kalitesi üzerinde durulmadan her türlü imalat müşteri bulmuştur.<sup>53</sup> Yine aynı yıllarda Anadolu halılarına karşı yabancı piyasadaki aşırı talep gelmesi halı tüccarlarını eski halı toplamaya ve eski halıların kopyalarını üretmeye sevk etmiştir.<sup>54</sup> Sümerbank Genel Müdürlüğü'nün İstanbul Yünlü Sanayi Müessesinde kurduğu halı desen atölyesi de eski halılardan desenler kopyalayıp Hereke atölyelerinde ürettirecek başarılı sonuçlar elde etmiştir (Tablo 6).<sup>55</sup> Bu dönemde sektörde Anadolu tipi halılara olan aşırı talep nedeni ile Türkiye'de pek eski halı kalmadığı, dışarıdan gelen müşterinin satın aldığı halıların da yeni üretilmiş, ancak yıkama ile eski görünümü verilmiş halılar olduğu, müşterinin bunu bilmeden eski halı olarak aldığı da tüccarlar tarafından söylenmektedir.<sup>56</sup>

Yıllar	Üretim miktarı (m <sup>2</sup> )
1953	800.000
1954	900.000
1955	1.015.000
1956	1.120.000
1957	1.270.000
1958	1.466.000
1959	1.500.000
1960	1.200.000
1961	1.300.000
1962	1.400.000

**Tablo 6:** 1953-1962 yılları arası Türkiye'de halı üretimi<sup>57</sup>

1945 yılında Sümerbank'a bağlı olan Hereke'de Halıhane ıslah edilerek tezgâh sayısı artırılmış ve burası bir halıcılık okulu haline getirilmiştir. Ayrıca bu dönemde çevre köylere tezgâhlar kurulup iplik verilerek götürü şekilde halı da dokutulmuştur. Atölye şeklinde üretim yapan Hereke tezgâhları böylece

51 Kazım Dirik, *a.g.e.*, s. 89-90.

52 Oktay Arslan, "Bildiriler Üzerine Görüşler", *Sümerbank, Halı Semineri Özel Sayısı*, 1965, s. 107.

53 Zehra Özgür, "Halıcılık Eğitiminin Planlanması", *Sümerbank, Halı Semineri Özel Sayısı*, 1965, s. 40.

54 Zehra Özgür, *a.g.e.*, s. 15.

55 Yusuf Durul, "Bugünkü Türk Halı Sanatındaki İstikrarsızlığın Sebepleri?", *Sümerbank, Halı Semineri Özel Sayısı*, 1965, s. 16.-19.

56 Oktay Arslan, *a.g.e.*, s. 108.

57 Oğuz Ermumcu, "Türk Halısının Dış Piyasada Sürümü İmkanları", *Sümerbank, Halı Semineri Özel Sayısı*, 1965, s. 45.

sistematik ve disiplinli üretime başlamıştır.<sup>58</sup> Bu dönemde ilk başları 60x60 düğüm/dm<sup>2</sup> sıklıkta, çözgü, atkısı pamuk, ilmesi yün halı üretimi üzerine yoğunlaşılana Hereke'de ipek halı üretimi de eskiden olduğu gibi devam etmiştir. 1960'lı yıllardan itibaren dış piyasa talebi ipek halı tarafında artınca özel teşebbüs Sümerbank'a bağlı Hereke atölyelerindeki ustaları kendilerine çekerek Hereke'de İpek halı üretimini yaygınlaştırmıştır. Böylece daha karlı olan ipek halı dokumacılığı yörede herkes tarafından yapılır olmaya başlamıştır. Yün Hereke halıcılığı süreç içerisinde yörede çok azalsa da yün Hereke halılarına olan talep bitmemiş, aksine giderek artmıştır. Bu talep Tokat'ta gelişen ve 40.000 tezgâha kadar çıkan Hereke tipi dokuma tezgahlarından karşılanmıştır. Hereke tipi yün halı üretimi talebi karşılamak için Tokat dışında Erzurum ve Giresun'a kadar yayılmış; ayrıca, Anadolu'ya yayılmış birçok cezaevi ve Özel İdare atölyelerinde de yapılmıştır. Bununla birlikte Hereke tipi yün halı üretimi hiçbir yerde Sümerbank'ın ürettiği Hereke Yün Halı standardına ulaşamamıştır.<sup>59</sup> İpek halı üretimi ise Kocaeli (Hereke), Kayseri ve İstanbul'un bazı ilçelerinde yapılmıştır.<sup>60</sup>

Halı dokuma kültürünün çok eskilere dayandığı Konya'da ise cumhuriyetten 1950'lere kadar az miktarda yapılan halıcılığa, bu tarihten sonra, özellikle Ladik'te, yerel girişimcilerce yapılan yatırımlarla 1990'lara kadar tezgâh sayısı 1500'lere kadar ulaşmıştır. Halılar genellikle iç piyasada tüketilirken, ihracata da gittiği söylenmektedir.<sup>61</sup>

1953 Yılında, Sümerbank İplik Fabrikasında müdürlük yapmış olan Osman Sezik ve Doğan Akad ortaklığıyla İzmir'de Türkiye'nin ilk makine halısı fabrikası kurulmuştur. Fabrikanın kurulma amacı en ücra köye kadar makine halısı satmak, bu köylerde üretilen el halılarının da ihraç edilmesini sağlamaktır. İlk yıl lak temin edilememesinden dolayı üretim yapılamamış daha sonra İsrail'den temin edilerek üretime başlanmıştır. Fabrikada "Sezak Halı" markası ile duvardan duvara ve parça halı üretmişlerdir. Sezak Halı, Türkiye için yeni olan makine ve duvardan duvara halı ürünlerini tanıtmak için birçok reklam kampanyası yapmıştır. Fabrikada üretilen halılar o dönemde TBMM ve Divan Oteli gibi önemli yerlere döşenmiştir. Zaman içinde firmanın işleri büyümüş, bayilikler verilmiş, yurt dışına makine halısı ile el halısı ihracatı da yapılmıştır. Firma 1970'lerde ikinci büyük fabrikasını açmıştır. Entegre üretim yapan fabrikada 5 ve 12 renk halı üreten makinelerle üretim yapılmıştır.<sup>62</sup> Sezak Halı Fabrikasından önce 1952 yılında Manisa Demirci'den Özkul Halı'nın<sup>63</sup> dokuma makinesi getirdiği, ancak işletemediği, Sezak halı Fabrikasının kurulmasından sonra makinesini tekrar çalıştırmaya başladığı söylenmektedir.<sup>64</sup>

Türk el halılarında ilk standartlaşma çalışmaları, 1955 yılında Isparta Valiliği'nin başvurusu ile yapılmaya başlamıştır. Bunun için, 1956'dan 1960 yılına kadar halı yörelerinden Türk Standartları Enstitüsüne gönderilen halı tiplerine dair bilgiler yerlerinde tespit edilip denetlenerek güncellenmiş, dokunmakta olan 60 halı tipine dair karakteristik bilgiler Sümerbank Genel Müdürlüğü eliyle Türk Standartları Enstitüsüne sunulmuştur. Enstitü bu bilgileri üretim için gerekli standartları belirlemede kullanarak bir Türk Halısı Standart Tasarısı hazırlamış, tasarımı halı dokuma yörelerine göndererek gerekli değişiklik ve

58 Oktay Aslanapa, *Türk Halı Sanatının Bin Yılı*, Eren Yayıncılık, İstanbul, 1987, s. 193.

59 İbrahim Keskin, *Hereke İpek Halıcılığının Tarihi Gelişimi ve Günümüzdeki Durumu*, DEÜ GSF Geleneksel Türk Sanatları Bölümü, Halı Kilim ve Eski Kumaş Desenleri Anasanat Dalı, (Yayınlanmamış Lisans Tezi), İzmir 1992. s.10.

60 İbrahim Keskin, *a.g.e.*, s. 10.

61 H. Melek Hidayetoğlu, "Cumhuriyet Döneminde Konya'da Halıcılık", *Konya Kitabı XI, KTO İpek Yolu Özel Sayısı*, Editör: H. Karpuz-O. Eravşar, Aralık 2008s.339.-353, s.346.

62 Deniz Çaba, "Sizin Evde Sezak Halısı Var mı?", *İzmir Life*, Say: 201, Yıl: 17, Mayıs 2018, s. 68- 72.

63 <http://ozkul.com/hakkimizda/> (28.10.2020)

64 Deniz Çaba, *a.g.e.*, s. 70.

iyileştirmelerden sonra 20 Nisan 1962 yılında kabul edip yayınlamıştır.<sup>65</sup> Sümerbank da “Türk El Halıcılığını Geliştirme Projesi” hazırlayarak, 1966 yılında, merkezi önce Ankara, sonra Isparta olan “Halıcılık Müessesesi” kurulmuştur. Bu kapsamda Isparta İplik fabrikası, Hereke Eğitim Merkezi, Sandıklı Bölge Şefliği, Kula Bölge Şefliği müesseseye bağlanmıştır. Kuruluş, el halısında üretimi geliştirerek ihracatı artırma hedefinde çalışmalarını zaman içinde genişleterek 1985 yılına kadar ülke çapına yaymıştır.<sup>66</sup>

1960’lı yıllarda ihracatın az olmasına dair standartlar konusunda bir örnekte, İhracata giden iyi kalite Isparta halılarına daha önceden kalite mührü vurulduğu, kötülere ise vurulmadığı, müşterilerin de zamanla bu mührü arayarak halı satın aldığı söylenmektedir. Bir süre sonra bu uygulamadan vazgeçildiği için alıcı açısından iyi ve kötü arasında fark kalmadığı tespiti yapılmaktadır.<sup>67</sup>

Aynı yıllarda halı ihracatı iki şekilde yapılmaktadır. İlki doğrudan satış şeklinde, yani turistlere o zamanki değer ile 5000 TL’ye kadar hiçbir engel olmadan; İkincisi konsinye veya müşterek hesap yolu ile yapılan ihracat şeklinde gerçekleşmektedir. Bu tarihlerden yıllar önce halı, tescile tabi mallar listesinden çıkarılmıştır.<sup>68</sup> Bu yıllarda halı ihracatının yetersiz olmasına;

- Teşkilatlanmanın yetersiz olması,
- Sürekli ve sistemli bir halıcılık eğitiminin olmaması,
- Halıların standardize edilmemiş ve etkin bir kontrol sisteminin olmaması,
- Halılarda Türk motif ve desenlerin yetersiz kullanımı,
- Kambiyo mevzuatında halıcılığı koruyan hükümlerin bulunmaması,
- Yurtdışında sürüm için yeterli araştırma yapılmaması, ateşe ve müsteşarların tüccarı yeteri kadar bilgilendirmemesi,
- Tüccarın uzun süreli sonuç verecek temaslara girişmekten kaçınması ve kısa süreli menfaate dayalı ticaret yapmaları,
- Rakiplerin haksız rekabet girişimlerine karşı tedbir almamaları,
- Tanıtma ve propaganda çalışmalarının hiç denilecek seviyede olması nedenleri gösterilmektedir(Bkz. Tablo 7).<sup>69</sup>

	1962		1963	
	Miktar m <sup>2</sup>	Tutar \$	Miktar m <sup>2</sup>	Tutar \$
<b>İran</b>	2.518.795	21.937.026	2.896.116	26.155.991
<b>Hindistan</b>	1.197.320	8.908.350	1.524.015	10.845.455
<b>Afganistan</b>	445.588	6.961.700	439.600	7.608.100
<b>Pakistan</b>	-	2.424.660	-	(6 aylık) 1.358.700

65 Hidayet Tuğcu, “El Dokusu Türk Halı Standardı Hakkında Görüşler”, *Sümerbank, Halı Semineri Özel Sayısı*, 1965, s.76.

66 “Sümer Halıcılık ve El Sanatları Sanayi ve Ticaret A.Ş.’nin 2008 Yılına Ait Hesap ve İşlemleriyle İlgili Kit Komisyonu Denetimi” *Kamu İktisadi Teşebbüslerinin 2008 Yılı Denetimine İlişkin Komisyon Raporu*, TBMM Basımevi, Ankara, 2010, s. 497-500.

67 Oktay Arslan, *a.g.e.*, s. 108.

68 Oğuz Ermumcu, *a.g.e.*, s. 46.

69 Oğuz Ermumcu, *a.g.e.*, s. 55.

	1962		1963	
<b>Sovyet Rusya</b>	68.500	1.807.760	83.200	2.182.200
<b>Fas</b>	86.272	1.392.487	87.960	1.483.586
<b>Bulgaristan</b>	78.400	-	82.000	-
<b>Türkiye</b>	45.327	990.000	51.352	1.094.000
<b>Yugoslavya</b>	56.322	290.604	42.494	246.098

**Tablo 7:** 1962 ve 1963 yıllarında Dünyada El halısı ihracat sıralaması<sup>70</sup>

Bu tarihlerde ihracatın az olmasına başka bir analizde ise kısaca el dokuma halıların üretim maliyetleri ile desen, kullanılan iplik ve boyar madde kalitesinden kaynaklı nedenler gösterilmektedir. Özellikle yerli imalat rakamları ile rakip ülkelerin aynı kalitedeki benzer mallarının satış rakamları neredeyse birbirinin aynıdır. Bu şartlarda zararsız ihracat yapmanın çok zor olduğu belirtilmektedir.<sup>71</sup> Çıkar yol olarak, yalnızca üretileni satmak değil, satılabilen malları, satılabilecek şekil, tarz ve miktarlarda üretip, rasyonel ve planlı şekilde satışa arz etmek gerektiği belirtilmektedir. Bunun için bu işe en ön safta yol gösterici olarak ihracatçı birliklerinin üstlerine düşen görevi yapmalarının beklendiği söylenmektedir. 16.06.1936 tarihinden itibaren yürürlükte olan 1705 sayılı ve ek 3018 sayılı İhracatçı birliklerinin kurulmasını sağlayan kanunla farklı birçok birlik kurulmuştur. Ancak bu birliklerin o zamana kadar kendilerinden bekleneni yerine getiremediği belirtilmektedir.<sup>72</sup> Ayrıca, ihracatçıya ödenen vergi iadelerinin de o dönem için % 10 olduğu, karşı çıkanlar da olmakla birlikte bu rakamın % 20'ye çıkarılması ile ihracatçının elinin güçleneceği söylenmektedir.<sup>73</sup> Atölye üretimine dayalı imalatın standardizasyonu sağlamakta önemli olduğu, ancak yürürlükte olan sosyal sigorta ve personel vergileri mevzuatının hem üretici hem de personele yük getirerek maliyetleri arttırdığı için atölye kurulumuna engel olduğu belirtilmekte, yine bu durumu düzeltmek için vergi iadesi veya belli bir süre için muafiyet getirilmesi talep edilmektedir.<sup>74</sup>

1958 ile 1972 yılları arasında Isparta'da halıcılık hızlı bir gelişim göstermiştir. O yıllar arasında Isparta halıcılığı dönemin ekonomisinde etkili olmuştur. 1958 yılında Isparta ve çevresinde 28.000 çalışan tarafından 13.363 tezgâhta 453.673 m<sup>2</sup> halı dokunurken, 1972 yılında en yüksek seviyeye çıkmış, 93.700 çalışan, 43.400 tezgâhta 2.000.000 m<sup>2</sup> halı dokumuştur.<sup>75</sup>

1971 tarihli Sümerbank yayınında Türkiye'deki el halıcılığının belli başlı 23 şehirdeki 970 köyde yapıldığı, buralarda toplam 80.000 tezgâhta 160.000 kişinin çalıştığı ve yılda 2.400.000 m<sup>2</sup> halı üretildiği kaydedilmiştir. Dokuyucuların % 42'si kendi hesabına üretim yaparken, % 58'i imalatçılara çalışmaktadır. Halıların % 35'i kaba, % 50'si orta, % 14'ü İnce ve % 3'ü ekstra ince halılardan oluşmaktadır. Aynı yayındaki tahminlere göre Türkiye'nin gizli üretim kapasitesi 5-6 milyon m<sup>2</sup> civarındadır.<sup>76</sup> 1970 yılında bir gazete haberine göre Demirci, Gördes, Kütahya, Emet, Simav, Uşak orman içi ve dağ köylerinde, günde 6000 ilme karşılığı 5-6 lira gündelik olarak çalışan yaklaşık 300.000 dokuyucunun durumu çok vahimdir. Tarım ve

70 Zehra Özgür, "El Halıcılığının Dış Pazarlardaki Durumu ve Türk Halıları İçin İhraç İmkanları", *Sümerbank, Halı Semineri Özel Sayısı*, 1965, s. 63.

71 Suat Tutum, *a.g.e.*, s. 87.

72 Suat Tutum, *a.g.e.*, s. 88.

73 Oktay Arslan, *a.g.e.*, s. 108.

74 Osman Sezik, "Bildiriler Üzerine Görüşler", *Sümerbank, Halı Semineri Özel Sayısı*, 1965, s. 116.

75 Türk'ün Gül Kokulu Tarihi, Isparta Halısı, *Decor Dergisi*, Mayıs- Haziran 2019, s. 18.

76 Meliha Özgür, *a.g.e.*, s.116.

hayvancılıkla uğraşanlar bir dereceye kadar kendi ihtiyacını karşılayabilirken, orman köylüleri dokumadan gelecek paraya muhtaçtır. Doğu da ise durum daha da kötüdür. 1966 yılında DPT “Halıcılık Özel İhtisas Komisyonu Raporu” bu soruna ışık tutmuş, ancak bu konuda herhangi bir girişim yapılmamıştır.<sup>77</sup> Aynı yörelerde birinci kalite bir halının metrekaresi, yün, pamuk iplik ve işçilik dahil 108 liraya mal olurken, ikinci kalitesi 86 liraya kadar düşmektedir. Aynı halıların perakende satışı 230-300 lira arasındadır.<sup>78</sup>

1975 ile 1982 yılları arasında el halısı ihracatı giderek artarken üreticinin yüzünü güldürmüş, üretim miktarı 401.000 Kg’dan 1.367.000 Kg’a, ihracat geliri ise 17.028.000 \$’dan 217.941.000\$’a çıkmıştır.<sup>79</sup> Aynı yıllar arasında yurtiçi el halısı talebi ise 3.195.000 m<sup>2</sup>’den 4.000.000m<sup>2</sup>’ye ulaşmıştır. Bununla birlikte 1977, 1980 yıllarındaki enflasyona bağlı baskılar nedeniyle artan toplam talep, tüketici alım gücünün azalması ve 2 kata varan fiyat artışları nedeniyle özellikle iç piyasaya dönük el halısı üretiminde düşme gözlenmiştir. Daha sonraki yıllarda bu açık Gaziantep’te üretilen düşük kaliteli, ucuz makine halıları karşılamıştır.<sup>80</sup>

1970’lerden itibaren hızlı bir ivme ile el halıcılığının yerini makine halısı üretiminin aldığı görülmektedir. Halıcılar tarafından bu duruma şunların sebep olduğu söylenmektedir:

- 1- Türkiye’nin ekonomik potansiyeli ve yaşam standardının giderek yükselmeye başlaması ve iletişim imkanlarının artması.
- 2- Nüfusun hızla artması ile nüfusun kırsaldan şehre taşınması.
- 3- İşçilik ücretlerinin artması ve makine halısının işçilik ücretlerinin düşük olması.
- 4- El halısı üretiminin iç piyasadan gelen talebi karşılayamaması ve rekabet nedeniyle el halılarında kalitesiz üretim yapılması,
- 5- Duvardan duvara halıya olan talebin artması,
- 6- Devletin iç piyasa talebini makine halısı ile karşılayıp, el halısını tekrar ihraç ürünü haline getirmek ve sanayi üretimini arttırmak amacıyla makine halıcılığını teşvik etmesi.

Bu şartlar altında makine halıları kalitesiz el üretimlerinin yerine kısa sürede geçmiş, iç piyasa talebini karşıladığı gibi ihracat yapar duruma gelmiştir<sup>81</sup> (Tablo 8).

Yıl	Makine halısı üretim miktarı (m <sup>2</sup> )
1965	54.152
1970	272.427
1975	1.435.000
1980	4.254.000

**Tablo 8:** Türkiye’de 1965-1980 yılları arası makine halısı üretimi<sup>82</sup>

77 Hikmet Çetinkaya, “300 bin İnsanın Öyküsü”, *Cumhuriyet Gazetesi*, 19 Aralık 1970, s. 4.

78 Hikmet Çetinkaya, “İşçi Yerine Halı İhraç Edebiliriz”, *Cumhuriyet Gazetesi*, 21 Aralık 1970, s.4.

79 İsmail Öztürk, “Ege Bölgesi Halıcılığının Demirci ve Gördes Örneğinde Halk Bilimsel Açından İncelenmesi”, *III. Milletlerarası Türk Folklor Kongresi Bildirileri*, 5. Cilt, Ankara, 1987, Başbakanlık Basımevi, s. 324.

80 Beşinci Beş Yıllık Kalkınma Planı Doküman ve Giyim Sektörü Özel İhtisas Komisyonu, Halıcılık Alt Komisyonu Raporu, 1 Kasım, 1982, s. 24.

81 Aysun Tülüoğlu, *Demirci Yöresinde Geleneksel El Halıcılığı ve Günümüzdeki Durumu*, (Yayınlanmamış Lisans Tezi, Danışman: Erol Sanıbelli), İzmir 1994, DEÜ GSF Geleneksel Türk Sanatları Bölümü, Halı Kilim ve Eski Kumaş Desenleri Anasanat Dalı, s. 6.

82 Seval Uyanık, *a.g.e.*, s.14.

## DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

Cumhuriyet dönemi Türkiye halıcılığının 1923-1980 yılları arasındaki genel tarihsel gelişiminin ele alındığı bu çalışmada, halıcılığın süre içerisinde yerel ve uluslararası alanda endüstriyel, ekonomik, ticari, siyasi ve sosyal gelişmelerden etkilenecek şekilde aldığı görülmektedir. Cumhuriyetin ilk yıllarında sanayi ve tarım alanında yatırım yapılmasına, endüstriyel ve topyekûn kalkınmaya dönük çaba ve gayretlere öncelik verilmiştir. Bu yıllarda hala ekonomik değer olarak el halıcılığı da ele alınmış, ancak bu iş kolunun yalnızca el emeğine dayalı olarak uzun süre yapılamayacağı; yakın bir zamanda endüstriyel, makineleşmiş üretimin diğer birçok alanda olduğu gibi el emeğine dayalı üretimin önüne geçeceği öngörülerinde bulunulmuştur. Nitekim burada ele alınan bu altmış yıllık süreç içerisinde Türkiye'deki el halıcılığının yukarıda sayılan nedenlerle atılım yaptığı, değiştiği, azaldığı, yayıldığı durumlar olmuştur.

Savaş sonrası dış piyasa talebine bağlı olarak ve devletin destek politikaları ile 1923-1928 arası halı ihracatının iki katına çıktığı görülmektedir. Bu yıllar sanayi birliklerinin kurulmaya başlandığı ve bunların içerisinde halıcılarında yer almaya başladığı yıllardır. 1929 ekonomik krizi sonrası 1933 yılında dış talebin kesilmesine bağlı üretimde ani bir düşüş olmuş, bu da bazı halı üretim merkezlerinde halıcılığı çok etkilemiştir. İhracat verileri 1923 yılının altına düşmüştür. 1938'e kadar üretim ve ihracatta yukarı doğru bir ivmelenme görüne de 2. Dünya Savaşı yılları üretimi yeniden duraklatmıştır.

Savaşın bitmesi sonrası 1953-1962 arası geçen süreç içerisinde yine iç ve dış talep artmış, üretim neredeyse ikiye katlanmıştır. İhracatta genellikle Kayseri ve Isparta tipi halılar tercih edilmiştir. Türkiye nüfus artışı ile birlikte ekonomik olarak da geliştikçe halkın alım gücü de artmış, bu da halı üretimine dair iç talebi yükseltmiştir. Buna bağlı olarak yerel üretimler ile Sümerbank gibi kamu kuruluşlarına bağlı üretimlerin de arttığı gözlenmektedir. Sümerbank'a bağlı Hereke atölyeleri de ihracatta başarılı sonuçlar elde etmiştir. Aşırı iç talep üretimin gelişmesini sağlamış ancak bununla birlikte bir takım özensiz ve kalitesiz üretim sorunlarının baş göstermesine de neden olmuş, buna rağmen her türlü imalat müşteri bulmuştur. El halısı Üretiminin çok ama ihracatın bu üretime nispetle düşük olması, üretici, bilim ve devlet adamlarını bu konular üzerine çalışma yapmaya itmiş, durum saptamaları yapılırken ilk standardizasyon adımları bu yıllarda atılmıştır. Anadolu halılarına olan aşırı talep nedeniyle yurtdışı eski halı kalmazken yeni üretilmiş halıların eskitilerek pazarlanması ise ayrı bir sektör oluşturmuştur. İç talebe bağlı olarak hızla gelişen diğer bir halıcılık kolu ise makine üretimi halıcılıktır. 1950'lerde başlayan makineleşme yatırımları, duvardan duvara halı gibi sektöre yeni tüketim alanları sokarak kendine pazar bulmuş ve ilerlemiştir.

Bu süreç içerisinde talep ve karlılığa bağlı olarak üretimde birtakım kaymalar ve yönelmeler de yaşanmıştır. Bunlara iç ve dış talebe bağlı olarak Hereke'de Hereke tipi yün ve ipek halıcılığın gelişmesi, ardından zamanla Hereke ve civarı ile Kayseri'de genellikle yüksek kar getiren ve ihracat talebi yüksek ipek halı üretiminin yapılması, iç piyasanın ihtiyacı olan Hereke tipi yün halıların ise Tokat ve civarı yerlere doğru kayması ve halıcılığın buralarda gelişmesi örnek olarak verilebilir.

1970'li yıllarda Sümerbank üretimin ve ihracatın başını çekmektedir ve yılda 2.400.000 m<sup>2</sup> üretimle 160.000 kişiye iş imkânı sağlamaktadır. Buna rağmen Türkiye'de bu iş kolunda üretici, aracı, perakendeci ve ihracatçılar iyi para kazanırken, yalnızca el emeğine dayalı olarak geçinen dokuyucuların hakkını alamaması gazetelere haber olmaktadır.

Türkiye'de 1970'ten itibaren 1980'e kadar olan dönem el halısı üretimi ve ihracatı için yüksek ivmeli yıllar olarak kayda girmiştir. Bu yıllardaki enflasyon el halısına dönük iç piyasa talebini baskılamak, makine halıcılığının yükselişi ve iç piyasadaki açığı kapatmasında ise devlet politikalarının desteği büyük olmuştur. Makine halıların iç piyasada, el halıların ise ihracatta değerlendirilmesi bu konuda düşünülen ve karar verici olan üretici ve devlet adamlarının zaten uzun bir süredir beklediği bir durumdur ve nihayet bu yıllarda gerçekleşebilmiştir. 1980 sonrası Türkiye'si halıcılığını ise iki ayrı kulvarda yani el halısı ve makine halısı alanlarında farklı hedefler ve rekabet koşulları beklemektedir.



**KAYNAKÇA**

- Alpan, Aytek Soner (2008). *The Economic Impact of The 1923 Greco-Turkish Population Exchange Upon Turkey*, Ağustos, Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ekonomi Bölümü, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi)
- Anmaç (Özkavruk Adanır), Elvan (1992). *Osmanlı-İngiliz Ekonomik İlişkilerinin Batı Anadolu (Ege Bölgesi) Halıcılığına Etkisi ve 19. Yüzyıldan Başlayarak Bu Bölgede İngiliz Sermayesi ile Üretilen Halıların Kalite, Renk ve Desen Özellikleri*, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Geleneksel Türk El sanatları Anasanat Dalı, İzmir. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi)
- Arslan, Oktay (1965). "Bildiriler Üzerine Görüşler" *Sümerbank, Halı Semineri Özel Sayısı*, s. 107.
- Aslanapa, Oktay (1987). *Türk Halı Sanatının Bin Yılı*, Eren Yayıncılık, İstanbul.
- Bey, Reşat (Hereke Fabrikası Müdürü) (1930). "Halıcılığımız", *1930 Sanayi Kongresi Raporlar Zabıtlar*, Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti Umum Merkezi, Cumhuriyet Matbaası, Ankara, s. 98-122.
- Çaba, Deniz (2018). "Sizin Evde Sezak Halısı Var mı?", *İzmir Life*, Say: 201, Yıl: 17, Mayıs, 68.- 72.s.
- Çetinkaya, Hikmet (1970). "300 bin İnsanın Öyküsü", *Cumhuriyet Gazetesi*, 19 Aralık, s. 4.
- Çetinkaya, Hikmet (1970). "İşçi Yerine Halı İhraç Edebiliriz", *Cumhuriyet Gazetesi*, 21 Aralık, s. 4.
- Dirik, Kazım (1938). *Eski ve Yeni Türk Halıcılığı ve Cihan Halı Tipleri Panoraması*, İstanbul.
- Dölen, Emre (1992). *Tekstil Tarihi*, Marmara Üni. Teknik Eğitim Faültesi Yay. No:92/1, Matbaa Böl. Yayın No:6, İstanbul.
- Durgun, Bülent (2012). *Erken Cumhuriyet Dönemi İzmir Ekonomisi 1923-1938*, İzmir Büyükşehir Kütüphanesi Kent Kitaplığı 78, İzmir, 360 s.
- Durul, Yusuf (1965). "Bugünkü Türk Halı Sanatındaki İstikrarsızlığın Sebepleri?", *Sümerbank, Halı Semineri Özel Sayısı*, s. 16-19.
- Ergüney, Yeşim Duygu- Nuran Kara Pilehvarian, "Ondokuzuncu Yüzyıl Dünya Fuarlarında Osmanlı Temsiliyeti", *Megaron*, 2015, Cilt:10, Sayı: 2, s. 224-240.
- Ermumcu, Oğuz (1965). "Türk Halısının Dış Piyasada Sürümü İmkanları", *Sümerbank, Halı Semineri Özel Sayısı*, 1965, s. 45-61.
- Gözcü, Alev (2016). "I. Dünya Savaşı ve Osmanlı Devleti'nin Gündelik Hayatından Kesitler", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 32, Bahar, s. 133-169.
- Hidayetoğlu, H. Melek, "Cumhuriyet Döneminde Konya'da Halıcılık", *Konya Kitabı XI, KTO İpek Yolu Özel Sayısı*, Editör: H. Karpuz- O. Eravşar, Aralık 2008, s. 339-353.
- Hidayetoğlu, H. Melek, Meral Akan, "Konya'da Cumhuriyet Döneminde Dokuma Faaliyetleri" *Arış*, Sayı:5, Mart 2011, s. 54-71.
- Keskin, İbrahim (1992). *Hereke İpek Halıcılığının Tarihi Gelişimi ve Günümüzdeki Durumu*, DEÜ GSF Geleneksel Türk Sanatları Bölümü, Halı Kilim ve Eski Kumaş Desenleri Anasanat Dalı, İzmir. (Yayınlanmamış Lisans Tezi)
- Oba, Kâmil (1965). "Sümerbank'ın Kuruluşu ve 32 Yıllık Çalışmaları", *Sümerbank, Halı Semineri Özel Sayısı*, s. 157.-192.

- Özgirgin, Meliha (1971). *Tekstil Semineri*, 12-14 Temmuz 1971, Sümerbank Bilimsel ve Teknik Yayınları: 4/113, Ankara, s. 87-128.
- Özgür, Zehra (1965). "Halıcılık Eğitiminin Planlanması", *Sümerbank, Halı Semineri Özel Sayısı*, s. 40-44.
- Özgür, Zehra (1965). "El Halıcılığının Dış Pazarlardaki Durumu ve Türk Halıları İçin İhraç İmkanları", *Sümerbank, Halı Semineri Özel Sayısı*, s. 62-73.
- Quataert, D. (1994). *Manufacturing in the Ottoman Empire and Turkey, 1500-1950*. Albany, NY: State University of New York Press.
- Öztürk, İsmail, "Ege Bölgesi Halıcılığının Demirci ve Gördes Örneğinde Halkbilimsel Açından İncelenmesi", *III. Milletlerarası Türk Folklor Kongresi Bildirileri*, 5. Cilt, Ankara, 1987, Başbakanlık Basımevi, s. 313-324.
- Sezik, Osman (1965), "Bildiriler Üzerine Görüşler", *Sümerbank, Halı Semineri Özel Sayısı*.
- Tuğcu, Hidayet (1965). "El Dokusu Türk Halı Standardı Hakkında Görüşler", *Sümerbank, Halı Semineri Özel Sayısı*, s. 74-78.
- Tutum, Suat (1965). "Halı İmalat ve İhracatı Bakımından Yürürlükteki Mevzuatın İncelenmesi", *Sümerbank, Halı Semineri Özel Sayısı*, s. 79-89.
- Tülüoğlu, Aysun (1994). *Demirci Yöresinde Geleneksel El Halıcılığı ve Günümüzdeki Durumu*, DEÜ GSF Geleneksel Türk Sanatları Bölümü, Halı Kilim ve Eski Kumaş Desenleri Anasanat Dalı, İzmir. (Yayınlanmamış Lisans Tezi)
- Uyanık, Seval (2012). *Makine Halısı Üretimi*, Öncü Basımevi, Ankara, Kasım.
- Yetkin, Sabri (1996). "II. Meşrutiyet Öncesi Egede Bir Şirket-i Milli Denemesi: Uşak Osmanlı Halı Ticarethanesi I", *Toplumsal Tarih Dergisi*, Sayı: 26, s. 14-19.
- Yetkin, Sabri (1996). "II. Meşrutiyet Öncesi Egede Bir Şirket-i Milli Denemesi: Uşak Osmanlı Halı Ticarethanesi II" *Toplumsal Tarih Dergisi*, Sayı: 27, s. 26-31.
- Beşinci Beş Yıllık Kalkınma Planı Dokuma ve Giyim Sektörü Özel İhtisas Komisyonu, Halıcılık Alt Komisyonu Raporu*, 1 Kasım, 1982, 24.s.
- "Sümer Halıcılık ve El Sanatları Sanayi ve Ticaret A.Ş.'nin 2008 Yılına Ait Hesap ve İşlemleriyle İlgili Kit Komisyonu Denetimi" *Kamu İktisadi Teşebbüslerinin 2008 Yılı Denetimine İlişkin Komisyon Raporu*, TBMM Basımevi, Ankara, 2010, s. 497-510.
- İzmir Ticaret ve Sanayi Odası Mecmuası*, Yıl:3, Sayı:1, 1 Kasım 1928, s. 2-9.
- T.B.M.M. Zabıt Ceridesi* (1926), 38. İçtima, 15.04.1340 Salı, Cilt II, s. 763-765.
- "Türk'ün Gül Kokulu Tarihi; Isparta Halısı", (2019) *Decor Dergisi*, Mayıs- Haziran, s. 18-25.
- <http://www.levantineheritage.com/interview13b.html>, (Sadık Uşaklıgil Mülakatı, Ocak 2016) (28.10.2020)
- <http://www.klasikhali.com/tarihce/> (28.10.2020)
- <http://ozkul.com/hakkimizda/> (28.10.2020)